

Spis treści

Wstęp

9

Część I

Millenium na uchodźstwie – z różnych punktów widzenia

Jan Żaryn

Obchody Millenium na uchodźstwie z lotu ptaka

21

Marek Kornat

Polska myśl polityczna na uchodźstwie wobec Millenium. Komentarze, rozważania, postulaty

47

Krzysztof Dybciak

Ogólne koncepcje polskiej historii opublikowane na emigracji w okresie obchodów millenijnych

95

Jan Wiktor Sienkiewicz

Polska sztuka i polscy artyści wobec obchodów Millenium chrztu Polski na emigracji

109

Rafał Łatka

Obchody Millenium chrztu Polski na uchodźstwie
w dokumentacji partyjnej i wyznaniowej PRL – wprowadzenie do badań

123

Konrad Białecki

Ślady obchodów millenijnych
w materiałach archiwalnych Ministerstwa Spraw Zagranicznych

153

Krzysztof Osowiecki

Departament I MSW PRL
wobec obchodów Millenium poza granicami kraju

175

Maria Szonert-Binienda

Rola Kościoła katolickiego oraz organizacji emigracyjnych
w utrzymaniu polskiej tożsamości narodowej poza granicami Polski

219

Dominik Zamiatła

Udział zakonów i zgromadzeń zakonnych
w obchodach millenijnych Polonii

239

Monika Wiśniewska

Udział żeńskich instytutów życia konsekrowanego
w Millenium na uchodźstwie – zarys problemu

267

Karol Leszczyński

Harcerskie obchody tysiąclecia.
Udział Związku Harcerstwa Polskiego działającego poza granicami kraju
w emigracyjnych uroczystościach millenijnych 1966 roku

283

Część II

Millenium na uchodźstwie – geografia obchodów millenijnych

Hieronim Fokciński
Obchody tysiąclecia chrztu Polski w Rzymie
297

Krystyna Jaworska
Sacrum Poloniae Millennium w Turynie
315

Walter Wiesław Gołębiewski
Millenium na uchodźstwie w USA.
Kościół katolicki a organizacje polonijne, współpraca
i jej cele w przeszłości i obecnie
331

Roman Nir
Obchody Millenium w Stanach Zjednoczonych
345

Piotr Kardela
Udział polskich kombatanów II wojny światowej
w uroczystościach millenijnych w Stanach Zjednoczonych
389

Robert Mieczkowski
Zaangażowanie „polskiego Londynu” w obchody Millenium chrztu Polski
w świetle prasy emigracyjnej – przyczynek do badań
401

Waldemar Gliński
Millenium chrztu Polski w inicjatywach Kongresu Polonii Kanadyjskiej
415

Aleksander M. Jabłoński, Jerzy Czartoryski

Obchody Millenium Polski chrześcijańskiej w Ottawie – przykład
kanadyjski

425

Sabina Bober

Problemy metodologiczne badań nad obchodami millenijnymi
w Niemczech i Austrii

437

Anna Łucka

Millenium chrztu Polski
w dokumentacji Polskiej Misji Katolickiej we Francji

449

Joanna Metzger

Obchody Millenium w świetle prasy francuskiej

463

Violetta Gul-Rechlewicz

Obchody millenijne w krajach Beneluksu

469

Anna Buchmann

Obchody Millenium chrztu Polski w Szwajcarii

491

Część III
Głosy emigracji

Głosy emigracji ze stenogramu obrad, oprac. Rafał Łatka

501

Indeks osób

519

Wstęp

Tom *Obchody Millenium na uchodźstwie – w 50. rocznicę* ma za zadanie wypełnić istotną lukę w polskiej historiografii. Mimo wielu prac poświęconych historii i roli polskiego Kościoła katolickiego poza granicami kraju w latach 1945–1990¹

¹ Zob. ostatnio wydaną przez IPN pracę zbiorową opisującą stan badań na temat emigracji w latach 1945–1989, w tym na temat dziejów Kościoła katolickiego na emigracji: *Polska migracja polityczna 1939–1990. Stan badań*, red. S. Łukasiewicz, Warszawa 2016 (w tym: J. Żaryn, *Raport o stanie badań nad dziejami Kościoła rzymskokatolickiego na wychodźstwie w latach 1945–1966* (89), s. 572 i nast.); por. wyniki raportu badawczego prowadzonego w Instytucie Historii Nauki PAN dotyczącego nauki polskiej w latach 1944–1989 (*Historia nauki polskiej*, t. 10, cz. 1–3), a obejmującego także emigrację (ukaze się on prawdopodobnie w 2016 roku). Projektem tym kierowali prof. Leszek Zasztowt i prof. Joanna Schiller-Walicka. W kontekście niniejszego tomu zob. opracowanie prof. Jana Drausa pt. *Nauka polska na emigracji 1945–1990* (mps – dziękuję autorowi za jego przesłanie). Zob. przykładowo dorobek dwóch autorów od lat zajmujących się tą problematyką: Sz. Wesoły, *Fifty years of the Church in the Polish Diaspora 1945–1995*, London 1995; tenże, *Spotkania papieża z Polonią*, „Wiadomości Polskiej Misji Katolickiej. Czyn Katolicki”, Londyn, czerwiec 2003, nr 2, s. 21. Arcybiskup Szczepan Wesoły (ur. 1926), z racji pełnionych przez lata ważnych funkcji na emigracji, jest autorem bardzo wielu prac, artykułów i wspomnień na temat życia religijnego Polaków po 1945 roku na emigracji. Przez dziesięciolecia pisał do „Duszpasterza Polskiego Zagranicą”; ten organ prasowy rzymskiej centrali duszpasterstwa emigracyjnego jest podstawowym źródłem do poznania dziejów Kościoła katolickiego poza granicami kraju. Zob. także np. Sz. Wesoły, *Niektóre problemy Kościoła w Polsce w kraju i na emigracji*, przedmowa J. Myszor, Katowice 2010 (jest to zbiór esejów, które napisał pod pseudonimem Wacław Koźmiński w londyńskim „Tygodniku Polskim”, dodatku do głównego organu wychodźstwa „Dziennik Polski, Dziennik Żołnierza”). Arcybiskup Wesoły pisywał także w innych periodykach krajowych i zagranicznych, których tytuły w całości wchodzą do podstawowej kwerendy badacza dziejów Kościoła katolickiego w Polsce Ludowej i poza granicami kraju, np.: „Więź” czy paryskie „Zeszyty Historyczne”. Zob. m.in. Sz. Wesoły, *Czy potrzebny jest kościelny protektor emigracji?*, „Więź”, styczeń 2011, s. 94–100; tenże, *Wspomnienie jednego spotkania*, „Zeszyty Historyczne”, Paryż 2010, z. 171 (ostatni), s. 219–226. Bibliografia prac dotyczących emigracji po 1945 roku do dnia dzisiejszego ks. Romana Dzwonkowskiego jest zbyt obszerna, by ją cytować; składają się na nią – przede wszystkim – większe i mniejsze artykuły publikowane w „Studiach Polonijnych” (zob. np. R. Dzwonkowski, *Polacy w Belgii w ostatnich pięćdziesięciu latach*, „Studia

oraz losów polskiej emigracji nie dysponowaliśmy dotychczas zwartą monografią przedstawiającą problematykę obchodów Millenium na uchodźstwie². Idealnym momentem na uzupełnienie wspomnianej luki badawczej była 50. rocznica obchodów tysiąclecia chrztu Polski. W 2015 roku współredaktor tego tomu, prof. Jan Żaryn, zaprosił historyków zajmujących się od lat dziejami emigracji lub Kościoła katolickiego, a także młodych badaczy przygotowujących dopiero swoje dysertacje doktorskie i habilitacyjne do wspólnej pracy. Pierwszym efektem podjętej kwerendy była dwudniowa konferencja millenijna, zorganizowana przez obydwu redaktorów niniejszego tomu, która odbyła się w Senacie RP oraz na terenie UKSW w Warszawie w dniach 18–19 kwietnia 2016 roku. Dlatego tom ten otwierają listy ważnych osób w państwie, które zaszczyliły nas wówczas swoją obecnością lub przesłały słowo odczytane podczas konferencji.

Do udziału w dalszych etapach pracy nad niniejszą publikacją zostali zaproszeni zarówno członkowie zespołu, jak i działacze emigracyjni – bardzo często od lat zajmujący się popularyzacją dziejów wychodźstwa. Ci ostatni pokazują, jak wyglądały uroczystości millenijne z punktu widzenia polskich emigrantów, niejednokrotnie potomków organizatorów uroczystości. Mają przez to wyjątkowy charakter, swoistej sztafety polskich pokoleń, które dbają o naszą tożsamość wśród rodaków pozostających poza granicami kraju.

W efekcie powstała praca pionierska, co nie oznacza, że wyczerpująca przedmiot badań. Autorom na pewno nie udało się przedstawić pełnego zakresu wspomnianej tematyki, wręcz przeciwnie, uważamy, że zredagowany przez nas tom stanowi dobry punkt wyjścia do dalszych intensywnych badań. Pokazujemy jednak nie tylko skalę dotychczasowych zaniedbań na tym polu badawczym, ale przede wszystkim fenomen tego fragmentu naszych dziejów.

Polonijne”, Lublin 1976, t. 1; tenże, *Najnowsza emigracja polska – problemy duszpasterskie*, „Zeszyty Społeczne KIK”, Lublin 15 maja 2007, z. 15, s. 151–160). Zob. więcej: bibliografia prac m.in. abpa Sz. Wesołego i prof. R. Dzwonkowskiego, a także szerzej na temat Kościoła na emigracji w: J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003, s. 585–607.

² Zob. przede wszystkim: O. Halecki, *Pierwsze tysiąclecie katolickiej Polski*, Rzym 1966 (t. XIII serii wydawanej pod auspicjami abpa Józefa Gawliny od 1954 roku pod wspólnym tytułem *Sacrum Poloniae Millennium*); R. Broż, *Obchody millenijne w środowiskach polonijnych*, „Problemy Polonii Zagranicznej”, [Warszawa] 1971, t. 6–7, s. 199–213; B. Noszczak, „Sacrum” czy „Profanum”? – *spór o istotę obchodów Milenium polskiego (1949–1966)*, Warszawa 2002 (szczególnie s. 68–72); J. Żaryn, *Obchody millenijne wśród Polonii*, w: *Milenium czy Tysiąclecie*, red. B. Noszczak, Warszawa [2006], s. 342–351; tenże, *Dzieje Kościoła...*, dz. cyt., s. 255–264 (tamże bibliografia).

Systematyczne przygotowania do obchodów Millenium chrztu Polski polegały na przyjęciu i realizacji przez Kościół katolicki w Polsce i na uchodźstwie programu Wielkiej Nowenny, opracowywanego przez prymasa Stefana kardynała Wyszyńskiego jeszcze w czasach uwięzienia, a oficjalnie podjętego w latach 1957–1965³. Podstawą programu stały się kolejne, rozpisane na lata, strofy odnowionych Ślubów Jasnogórskich uroczyscie przyjętych przez naród przed obliczem Czarnej Madonny 26 sierpnia 1956 roku, a opracowanych przez Prymasa Tysiąclecia⁴. Tekst przyrzeczeń skierowanych do Matki Bożej Królowej Korony Polskiej, znany katolikom w kraju i na uchodźstwie, zawierał fragment szczególnie zespalający Polaków i zobowiązujący zarazem: „Przyrzekamy uczynić wszystko, co leży w naszej mocy, aby Polska była rzeczywistym Królestwem Twoim i Twojego Syna, poddanym całkowicie pod Twoje panowanie w życiu naszym osobistym, rodzinnym, narodowym i społecznym”⁵. W ciągu całego Roku Millenijnego, poczynając od 13 stycznia 1966 roku, kiedy to papież Paweł VI otworzył uroczystości millenijne w Kościele powszechnym, do grudnia 1966 roku, niemal w każdym zakątku świata Polacy wraz ze swoimi kapłanami organizowali uroczystości millenijne. Włączali do nich lokalne społeczności, a jednocześnie mocno przeciwstawiali się propagandzie PRL-owskiej próbującej – za pośrednictwem placówek dyplomatycznych – przeszczepić na grunt zachodni konkurencyjny program obchodów tysiąclecia państwa polskiego. Prymas Polski, będąc jednocześnie przewodniczącym Episkopatu Polski oraz (po śmierci arcybiskupa Józefa Gawliny) opiekunem duszpasterstwa emigracyjnego, łączył w swojej osobie dwa światy. Fenomen kościelnych obchodów millenijnych w kraju i na uchodźstwie polegał zatem na tym, że udało się po raz pierwszy po wojnie połączyć dwa płuca narodu oddalającego się od siebie, żyjącego w innych realiach i kierującego się w codziennym życiu innym katalogiem potrzeb. Kościół

³ O wcześniejszym etapie przygotowań do 1966 roku zob. art. J. Żaryna w niniejszym tomie. Na temat programu WN i jego duchowego wymiaru jest olbrzymia literatura przedmiotu. Zob. jednak przede wszystkim: J. Tomziński, *Jasnogórska Maryja w życiu i służbie ks. Kard. Stefana Wyszyńskiego Prymasa Polski*, „Studia Claromontana”, t. 2, Kraków–Jasna Góra 1981, s. 15 i nast. (zob. także inne art. w tym tomie oraz inne tomy wspomnianego czasopisma, w tym 3, 5 i 8); por. mało znaną pracę omawiającą nauczanie Stefana Wyszyńskiego i jego biografię w kontekście programu WN i przebiegu Roku Millenijnego, w tym na uchodźstwie: *Stefan Kardynał Wyszyński. Biografia w fotografiach*, oprac. Z. Peszkowski, Orchard Lake (USA) 1969.

⁴ Zob. aneks G w: D. Thiriet, *Marks czy Maryja? Komuniści i Jasna Góra w apogeum stalinizmu (1950–1956)*, Warszawa 2002, s. 306–334.

⁵ Tamże, s. 327.

powszechny dzięki swemu uniwersalizmowi zerwał „żelazną kurtynę”, oddając narodowi polskiemu przestrzeń, w którą weszli polscy katolicy – świeccy, na ogół zorganizowani równocześnie w ramach partii politycznych, stowarzyszeń kombatanckich, katolickich czy grup parafialnych, oraz kapłani, niezwykle dynamicznie i z wolą organizowania uroczystości millenijnych. Z kolei krajowe przygotowania i obchody millenijne, także z racji nagonki propagandowej towarzyszącej uroczystościom, spowodowały mobilizację wiernych skupiających się coraz wyraźniej wokół swoich biskupów. Wielka Nowenna i obchody millenijne miały wymiar powszechnych rekolekcji narodu poddanego totalnej i wielowymiarowej destrukcji w latach 1939–1956. Jeszcze raz zatem wypada powiedzieć, że nie byłoby pokolenia „Solidarności”, w tym robotników strajkujących pod znakiem krzyża, gdyby nie polska religijność obroniona wbrew totalitarnemu państwu za sprawą Opatrzności Bożej, której narzędziem stał się Prymas Tysiąclecia. Niezwykłość polskich obchodów polegała na tym, że wpisały się one - za sprawą zakończonego w końcu 1965 r. Soboru Watykańskiego II - w historię przełomowego wydarzenia w dziejach Kościoła Powszechnego, który z kolei za sprawą późniejszego pontyfikatu Jana Pawła II przywrócił Europie prawowitą jedność. Dzięki Kościołowi i jego przestrzeni pozostaliśmy wspólnotą, po nocy komunizmu, której efektem była m.in. głęboka zapaść powstała między Polakami w kraju, ich wrażliwością i wyobraźnią, a Polonią mieszkającą poza jej granicami⁶.

Autorami monografii są historycy – różnych pokoleń – oraz działacze polonijni od lat zajmujący się historią wychodźstwa. Dlatego czytelnik znajdzie w niniejszym tomie artykuły zarówno ściśle naukowe, jak i popularnonaukowe, esejistyczne. Nie zdecydowaliśmy się jednak na sztuczne dzielenie szkiców według stopnia ich „naukowości”. Wszystkie bowiem, naszym zdaniem, są potrzebne i wnoszą nowe informacje, ustalenia i ciekawe hipotezy. Książka podzielona została na trzy części według innego klucza. W pierwszej z nich znalazły się artykuły o tematyce generalnej, dotyczącej przygotowań i obchodów millenijnych na uchodźstwie widzianych głównie przez pryzmat rozmaitych instytucji kościelnych i państwowych, w tym gromadzących wówczas (z różnych powodów)

⁶ Pisał o tym długofalowym fenomenie programu WN i RM, głównie w kontekście krajowym, m.in. ks. Z. Zieliński, *Kościół w Polsce 1944–2002*, Radom 2003, s. 188–189; zob. także: *Studia Soborowe. Historia i recepcja Vaticanum II*, red. M. Białkowski, Toruń 2014 (i kolejny tom pod red. tegoż autora, Toruń 2015).

informacje na ten temat. Trzy ostatnie szkice z tej części, dotyczące zaangażowania zgromadzeń zakonnych męskich i żeńskich oraz harcerstwa w uroczystości millenijne, sygnalizują tematykę obchodów tysiąclecia chrztu w poszczególnych zakątkach świata – pokazują, jak ogromny miały one zasięg. W drugiej części tomu artykuły zostały uporządkowane według klucza geograficznego, z podziałem na kontynenty i poszczególne kraje. Z kolei w trzeciej części redaktorzy oddali głos dyskutantom, w tym działaczom polonijnym z Nowej Zelandii czy Brazylii, obecnym podczas wspomnianej konferencji kwietniowej w senacie RP i na terenie kampusu UKSW.

Pierwszy z tekstów, autorstwa Jana Żaryna, ma panoramiczny i syntetyzujący charakter. Autor zwraca uwagę na integrującą funkcję uroczystości oraz ich powszechność, gdyż odbywały się one niemal w każdym zakątku świata, wszędzie tam, gdzie byli nasi rodacy. Jednocześnie przybliży czytelnikowi zawartość niezwyklego zbioru akt, jakim jest – nie tylko w tym zakresie badawczym – archiwum Stefana Wyszyńskiego, prymasa Polski, w Warszawie.

Analiza przeprowadzona przez Marka Kornata pokazuje, jak Millenium wpłynęło na polską myśl polityczną na uchodźstwie. Była to, przekonuje autor, okazja do sporządzenia dziejowego bilansu Polski, sposobność, aby pytać, „skąd przychodzimy i dokąd zmierzamy”. Odpowiedzi na to pytanie były skrajnie różne, od negatywnych ocen formułowanych przez środowisko „Kultury” do optymistycznej wizji naszych dziejów sporządzonej przez prof. Oskara Haleckiego. W podejściu do obchodów tysiąclecia chrztu Polski widać, jak wielkie zróżnicowanie ideowe panowało na polskiej emigracji. Równocześnie jubileusz pokazał wyraźnie, że dyktatura komunistyczna stanowi jedynie niewielki wycinek naszej historii.

Kolejny tekst, autorstwa Krzysztofa Dybciaka, prezentuje ogólne koncepcje polskiej historii sformułowane na emigracji w okresie obchodów millenijnych. Na przykładach dzieł Oskara Haleckiego, Jerzego Brauna, Tymona Terleckiego oraz Wojciecha Wasiutyńskiego pokazany zostaje sposób widzenia polskiej historii przez wybitnych publicystów emigracyjnych. Jak dowodzi autor, formułowali oni koncepcje całkowicie rozbieżne z marksistowską wizją historiografii, usilnie promowaną w PRL. Poza funkcją polemiczną dzieła wspomnianych wyżej postaci stawiały sobie za cel dowartościowanie religijnego wymiaru polskich dziejów oraz wzmocnienie świadomości narodowej wspólnoty.

Obchody millenijne na emigracji, jak pisze z kolei Jan Wiktor Sienkiewicz, pozostawiły po sobie również ważne i wartościowe dzieła artystyczne. Na

uchodźstwie powstawały prace z zakresu architektury (w tym świątynie, Domy Polskie), malarstwa, rzeźby, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, stanowiące ważną spuściznę naszej narodowej historii. Tysiąclecie chrztu Polski stało się pod tym względem ważnym dla wielu artystów pretekstem do pokazania wyjątkowości polskich dziejów, przy pomocy zróżnicowanych środków wyrazu artystycznego.

Trzy następne artykuły przedstawiają, w jaki sposób obchody Millenium na uchodźstwie traktowały władze Polski „ludowej”. Teksty Rafała Łatki, Konrada Białeckiego oraz Krzysztofa Osowieckiego mają komplementarny charakter, gdyż pokazują, jak do wspomnianego wydarzenia odnosiły się poszczególne struktury państwowe zajmujące się kontrolą działalności polskiego Kościoła.

Pierwszy ze wspomnianych autorów omawia podejście władz partyjnych oraz Urzędu ds. Wyznań do obchodów millenijnych na emigracji. Jak udowadnia Rafał Łatka, przygotowania oraz same uroczystości związane z jubileuszem były pod baczłą kontrolą struktur zarówno partyjnych, jak i wyznaniowych PRL. Analiza materiałów archiwalnych prowadzi autora do wniosku, że przygotowania do świętowania Millenium chrztu Polski w wielu skupiskach Polonii miały niezwykle szeroki i zróżnicowany charakter. Aktywność władz, jeśli chodzi o organizację konkurencyjnych uroczystości, wobec mnogości inicjatyw „reakcyjnych kół” polskiego wychodźstwa wypadła bardzo blado – o wiele słabiej niż podobna konfrontacja w realiach Polski „ludowej”.

Konrad Białeckie przedstawia obraz obchodów millenijnych na uchodźstwie przez pryzmat dokumentacji Ministerstwa Spraw Zagranicznych PRL. Autor pokazuje, że mimo ich istotności tematyka millenijna nie zdominowała despesz przedstawicieli dyplomatycznych Polski „ludowej” płynących do centrali w Warszawie. Oprócz funkcji informacyjnej ambasady i konsulaty PRL miały za zadanie podejmować działania mające na celu torpedowanie inicjatyw związanych z kościelnymi obchodami oraz organizować konkurencyjne uroczystości. Jednym z przykładów, które przytacza autor, jest organizacja wystawy poświęconej budownictwu sakralnemu (wystawionej w Wielkiej Brytanii), mającej pokazać, iż w PRL panuje klimat wolności religijnej.

Tekst Krzysztofa Osowieckiego przedstawia działania Departamentu I MSW wobec obchodów millenijnych. Komunistyczny wywiad w okresie przygotowań do jubileuszu skupiał się głównie na obradach Soboru Watykańskiego II, poświęcając Millenium znacznie mniej uwagi. Nie oznacza to jednak, iż nie udało mu się zgromadzić znaczącej wiedzy na ten temat. Departament I MSW

i jego rezydentury rozsiane po całym świecie zdobyły bowiem wiele istotnych informacji na temat tej problematyki, o różnorodnym charakterze. Poza polem badawczym autora pozostał wywiad wojskowy, którego ewentualna aktywność w tym zakresie czeka na swojego badacza.

Kolejna analiza, przygotowana przez Marię Szonert-Biniendę, pokazuje, w jaki sposób Kościół katolicki oraz organizacje emigracyjne przyczyniły się do utrzymania polskiej tożsamości narodowej poza granicami Polski. Autorka kreśli obraz polskiej tożsamości narodowej, zwracając szczególną uwagę na jej silną odrębność ukształtowaną przez połączenie języka polskiego z religią katolicką wywodzącą się z kręgu kultury zachodniej. Wpisuje ponadto obchody millenijne w historię polskiej emigracji, podkreślając ich integrujący dla środowisk polonijnych charakter.

Dwa następne artykuły, autorstwa ks. Dominika Zamiatały i s. Moniki Wiśniewskiej, przedstawiają udział zakonów i zgromadzeń zakonnych w obchodach millenijnych poza granicami Polski. Analizy przeprowadzone przez wspomnianych autorów dowodzą, że daleko idące zaangażowanie zakonników i zakonnic w przygotowanie uroczystości tysiąclecia chrztu Polski odbiło się szerokim echem w środowiskach emigracyjnych oraz przyczyniło się do wzmocnienia wśród nich nie tylko wiary katolickiej, ale również poczucia polskości.

Ostatni z tekstów znajdujących się w pierwszej części tomu, przygotowany przez Karola Leszczyńskiego, poświęcony został zaangażowaniu harcerzy w organizację obchodów millenijnych na emigracji. Autor udowadnia w nim, że najważniejsze cele Związku Harcerstwa Polskiego, czyli zapoznanie społeczeństwa – zarówno Polaków, jak i społeczność lokalną – z pracą harcerską oraz wprowadzenie do jego działalności w szerszym zakresie tematyki narodowej i religijnej, zostały bardzo dobrze zrealizowane.

Druga część tomu poświęcona jest obchodom millenijnym zorganizowanym przez środowiska polonijne w poszczególnych państwach świata. Znalazły się tu artykuły: ks. Hieronima Fokcińskiego, Krystyny Jaworskiej, Waltera Wiesława Gołębiowskiego, ks. Romana Nira, Piotra Kardeli, Roberta Mieczkowskiego, ks. Waldemara Glinńskiego, Aleksandra Macieja Jabłońskiego i Jerzego Czartoryskiego, Sabiny Bober, Anny Łuckiej, Joanny Metzger, Violetty Gul-Rechlewicz oraz Anny Buchmann.

Ks. Hieronim Fokciński omówił przebieg obchodów millenijnych w Rzymie, wskazując na ich wyraźnie podwójny charakter: uroczystości Kościoła powszechnego oraz lokalnej społeczności Polonii rzymskiej. Najważniejszym aspektem

obchodów był udział papieża Pawła VI, który w niezwykle osobisty sposób zaangażował się w jubileusz tysiąclecia polskiego chrześcijaństwa. Cennym uzupełnieniem do przedstawienia uroczystości millenijnych wśród włoskiej Polonii jest artykuł Krystyny Jaworskiej. Kluczowym elementem ich sukcesu – jak pisze autorka – była sprawność organizacyjna członków Komitetu Millenium. Dlaczego tak się stało, najlepiej mówią nam słowa samej prof. Jaworskiej, córki jednego z głównych organizatorów uroczystości, która w końcowej części swojego artykułu podkreśliła: „Czemu właśnie Turyn stał się najprężniejszym ośrodkiem polskim we Włoszech? Przecież finansowo turyńczycy nie stali lepiej od innych Polaków, którzy mieszkali w północnej Italii. To, co osiągnęli, jest zatem dowodem na to, że wystarczy garstka ludzi, którzy wierzą w swoje cele i gotowi są poświęcić czas, energię i własne fundusze, aby uczynić wiele dobrego”.

Walter Wiesław Gołębiewski, ks. Roman Nir oraz Piotr Kardela przedstawili w swoich tekstach uroczystości millenijne i przygotowania do nich w Stanach Zjednoczonych, gdzie miały one największy zasięg i frekwencję. Autorzy pokazali, jak wielkie znaczenie miał jubileusz dla integracji Polonii i podniesienia jej znaczenia w USA. Robert Mieczkowski omówił przebieg głównych uroczystości Millenium w Londynie wraz z towarzyszącym im Zjazdem Polski Walczącej. Zaprezentował ich uroczysty charakter oraz duży rozmach, z jakim świętowano, mimo skłócenia poszczególnych środowisk emigracyjnych. Równoległość czasowa uroczystości religijnych i Zjazdu nie była, rzecz jasna, przypadkowa. Emigracyjne środowiska polityczne, niestety rozbite, starały się nadać obchodom dodatkowy wymiar w postaci mobilizacji wychodźstwa do dalszej walki o niepodległość Polski.

Obchody millenijne miały wielkie znaczenie również w państwach, gdzie liczność Polonii była znacząco mniejsza niż w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie czy Wielkiej Brytanii. Ks. Waldemar Glišński oraz Aleksander Maciej Jabłoński i Jerzy Czartoryski omówili przygotowania i przebieg uroczystości w Kanadzie, Sabina Bober w Niemczech, Anna Łucka i Joanna Metzger we Francji, Violetta Gul-Rechlewicz w krajach Beneluksu, zaś Anna Buchmann w Szwajcarii. W każdym ze wspomnianych państw aktywnie działały komitety organizacyjne, które włożyły wiele wysiłku w to, by jubileusz tysiąclecia chrześcijaństwa miał niezwykle uroczysty i doniosły charakter. Praca działaczy organizacji polonijnych w tych państwach przyczyniła się do integracji środowiska emigracyjnego oraz wzmocnienia ich polskiej i katolickiej tożsamości.

Uzupełnieniem do zaprezentowanych w książce tekstów są fragmenty stenogramu z obrad konferencyjnych zawierające fragment wystąpienia biskupa

Wiesława Lechowicza, odpowiedzialnego w Episkopacie Polski za kontakty z Polonią i Polakami żyjącymi poza granicami kraju, a przede wszystkim głosy naszych rodaków na temat uroczystości millenijnych w państwach, których nie udało nam się objąć analizą.

Tom niniejszy składa się zatem z tak obszernego tematycznie materiału, że może uchodzić za pierwszą syntezę traktującą o obchodach millenijnych poza granicami kraju. Jednocześnie każdy z autorów zamieszczonych tu artykułów wprowadził do obiegu naukowego nowe fakty i interpretacje. Zdając sobie sprawę z autonomicznego charakteru tekstów, redaktorzy nie ingerowali w ich wewnętrzną zawartość, co skutkuje dla odbiorcy zjawiskiem powtarzalności niektórych faktów i wydarzeń. Staraliśmy się jedynie, by nie pojawiały się sprzeczności na poziomie faktograficznym, choć interpretacje – rzecz jasna – mogą być polemizujące ze sobą. Redaktorzy mają zatem nadzieję, że oddawany w ręce czytelników tom przyczyni się do poznania wysiłku Polonii na rzecz sprawnego przygotowania uroczystości millenijnych na uchodźstwie. Lektura analiz dokonanych przez autorów wywodzących się zarówno z polskiego środowiska naukowego, różnych pokoleń i o różnym dorobku, jak i z grona działaczy organizacji polonijnych pokazuje jednoznacznie, iż obchody tysiąclecia chrztu Polski na emigracji miały niezwykle doniosły charakter. Przyczyniły się do wzmocnienia polskiej tożsamości narodowej. Uroczystości te stanowiły także ważny krok w drodze narodu ku niepodległości. O roli Kościoła katolickiego w podtrzymywaniu polskości na emigracji, w tym w walce o niepodległość kraju, pisał w kontekście obchodów millenijnych biskup Władysław Rubin, delegat prymasa Polski ds. duszpasterstwa polonijnego w okresie millenijnym, do Kazimierza Sabbata, przewodniczącego Egzekutywy Zjednoczenia Narodowego (premiera), z czasem prezydenta RP na uchodźstwie. Odpowiadał jednocześnie na zarzuty o rzekomą bierność Kościoła wobec politycznych wyzwań narodu: „Proszę być przekonanym, że dobro niepodległości Ojczyzny naszej jest dla nas, biskupów i kapłanów, sprawą naczelną, chociaż nie zawsze możemy o tym deklamować, ale zawsze dla tej sprawy pracujemy. Często musimy działać bez rozgłosu, ale bardziej skutecznie niż przez wielkie deklaracje niczym niepokryte”⁷.

Rafał Łatka, Jan Żaryn

⁷ Cyt. za: J. Żaryn, *Obchody milenijne wśród Polonii*, w: *Milenium czy Tysiąclecie*, dz. cyt., s. 351.